

Thoérisz, a várandós nők és anyák védelmezője

Thoeris, protector of pregnant women and mothers

Szántó Zsuzsa doktorandusz

zsuzsi.szanto@gmail.com

Initially submitted October 15, 2013; accepted for publication November 20, 2013

Abstract:

Protective magic was part of the Egyptian medicine, and amulets were considered as common objects for well-being or cure for maladies. Pregnancy was felt to be a dangerous state of being since many women died during childbirth. Thoeris was one of the most interesting and popular figures among the protective deities in Greco-Roman Egypt. She was believed to protect pregnant women, mothers and children.

Keywords: Thoeris, pregnant women, amulets, hippopotamus goddess

Kulcsszavak: Thoérisz, várandós nők, amulettek, víziló istennő

A görög-római világban mindenhol előszeretettel fordultak az ókori emberek különböző istenekhez, hogy védelemben részesüljenek. Nem volt ez másképpen Egyiptomban sem, ahol a fejlett orvostudománynak mintegy részét képezte a védelmező mágia, és igen nagy népszerűségnek örvendtek annak jeles képviselői. A továbbiakban egy kifejezetten védelmező istennő kerül bemutatásra, nevezetesen Taweret, vagy görög nevén Thoérisz. Egyiptomi nevének jelentése „A Nagy”, és valóban olyan istennő volt, akit szerte Egyiptomban, sőt annak határain túl is nagyra becsültek.

Thoérisz lénye és kultusza csupa ellentmondás. Kezdjük rögtön azzal a nem elhanyagolható ténnyel, hogy bármelyik múzeumi gyűjteménybe látogatunk el, valószínűleg nem egy és nem kettő Thoériszt ábrázoló amuletten és apró női tárgygal (ékszertartó doboz, fésű, váza, ágydísz) fogunk találkozni. Sőt, megkockáztatom, hogy ez egyike a leggyakrabban előforduló tárgytípusnak. Ezek után joggal tehetjük fel a kérdést, hogy Thoérisz miért nem tartozott a sokat emlegetett és a papok számára fontos istenek közé. Ennek egyszerű oka az, hogy Thoérisz azon istenek közé tartozott, akik sohasem rendelkeztek hivatalos kultusszal Egyiptomban. Állami szinten tehát nem szolgálták őt, nem volt kultusztemploma, sem papjai. És mégis, főként a görög-római korban egyike lett Egyiptom legkedveltebb isteneinek. Hogyan lehetséges ez? Valószínűleg abban rejlett népszerűségének titka, hogy a grandiózus templomokban tisztelt állami istenek, mint például Ámon, Ré vagy Hórusz nem feltétlenül jelentettek megoldást az egyszerű, hétköznapi emberek problémáira és félelmeire, a Thoériszhez hasonló házi istenek azonban sokkal „kézzel foghatóbbak” voltak számukra. Építhettek számukra házi szentélyt, hordhatták nyakukban az őket ábrázoló amuletteket, és mindezt tették azért, mert segítséget és védelmet reméltek tőlük.

1. ábra1. ábra Thoéris szobra, Kr. e. 332-30 (Metropolitan Museum)

Thoérisz egy hibrid istennő volt, ugyanis több állat bizonyos testrészeinek összekeverésével jött létre. Leggyakrabban víziló fejjel, krokodil háttal és farkkal, oroszlánlábakkal ábrázolták, és mindehhez adódott hozzá a terhes női test nagy hassal és csüngő mellekkel.¹ Az összhatás bizarr, mégis méltóságteljes, és kétségkívül az egyiptomiak gondolkodását tükrözte. Általában álló pozícióban helyezkedik el előrelépő lábbal, és kezében gyakran a *sa* (védelem) vagy az *ankh* (élet) szó jelét tartja. Esetlegesen még kést vagy fáklyát is láthatunk kezében, mindegyik jól kifejezi azt, hogy feladata a védekezés volt, illetve a gonosz erők távoltartása. Női terhes teste és csüngő mellei szintén funkciójára utalnak, miszerint elsősorban a terhes nőket és anyákat védelmezte. Az állatok szerepe viszont már igényel némi magyarázatot.

A víziló, az oroszlán és a krokodil kiválasztása sem véletlenszerű, ugyanis olyan veszélyes állatok, amelyek reális fenyegetést jelentettek az ókori egyiptomi ember számára, és bizony félték tőlük.² Különösen a Nílusban megbújó krokodiltól és vízilótól tartottak, mert mind a kettő alattomos volt, és ez utóbbi nem csupán az emberre, hanem a földekre és a termésre is veszélyt jelentett. Maga Diodóros, a Kr. e. 1. századi görög történetíró is megjegyezte, hogy az egyiptomi víziló nappal a víz mélyén tartózkodik, éjszaka viszont a termőföldeket dúlja, és ha ez az állat minden évben szaporodna, akkor bizony kipusztítaná Egyiptom földjeit (*Bibliothéké* I.35.9). A hím víziló egyértelműen a pusztítást jelképezte az

¹ Pinch 1994, 39.

² Paleontológiai vizsgálatok mutattak rá, hogy Egyiptomban már az államalapítás (Kr. e. 3000 körül) előtt éltek vízilovak. Egészen a XIX. századig kimutathatóak voltak, azóta azonban eltűntek a Nílus alsó szakaszáról.

egyiptomiak számára, így az egyiptomi mitológiában oly negatív szerepet játszó, Hóruszal az egyiptomi trónért küzdő Széth istennel is azonosították. Így még inkább érthető, hogy miért álltak negatívan ehhez az állathoz. Még királyi víziló vadászatok is szerveztek rendszeresen, melynek célja és lényege az volt, hogy a király győzedelmeskedett a pusztító, ördögi erők felett.

A nőstény víziló azonban teljesen más szerepet töltött be. Azt is természeti megfigyelésre alapozták, hogy a vörösesbarna hím párjánál jóval ritkábban feltűnő fehéres színű nőstény víziló alapvetően egy nyugodt, békés állat, és csak akkor válik agresszívvá, ha a kicsinyei megvédéséről van szó – de akkor nagyon. Erre alapozva az egyiptomiak számára a nőstény víziló lett a kicsinyeit védelmező nőstény állat mintaképe és vált az anyaság, valamint az anyai védelem megtestesítőjévé. Ilyen megvilágításban rögtön érthetővé válik, miért tekintettek az emberek és elsősorban a nők nagy tisztelettel a nőstény vízilóvakra. Minthogy maguk az egyiptomi papok is érezték ezt az ellentmondást a hím és a nőstény víziló képe között, létrejött az Ozirisz-mítosznak egy olyan változata, miszerint Thoérisz Széth oldaláról átállt Hórusz oldalára és így máris nem volt ellensége a királyságnak.

A vízilóvak mindezen tulajdonságával az egyiptomiak a legkorábbi időktől fogva tisztában voltak, s azok alapvető szerepet játszottak a vízilókultusz kialakulásában és fejlődésében. Kezdetben nemcsak egy víziló istenséget tiszteltek, hanem annak több formáját, illetve aspektusát. A legkorábbi forrásunk víziló istennő jelenlétére az Óbirodalom korából származik. A piramisszövegekben tűnik fel legelőször Ipy néven, és vélhetően az Ipet („A dajka”) nevű víziló istennőt takarta, aki tejével táplálta az újjászületett királyt.³ A Taweret név csak ezt követően jelent meg, és még létezett egy harmadik név is, a Reret („A koca”). Ezek a nevek vagy külön-külön istennőket képviseltek, vagy ugyanannak az istenségnek különböző aspektusait, ezt sajnos nem lehet egyértelműen eldönteni.⁴ Az viszont biztos, hogy az idő múlásával a Taweret név kerül elő leggyakrabban, így feltételezhetjük, hogy magába olvasztotta a másik két istennő tulajdonságait. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint egy híres kairói szobor, amelyet egy bizonyos Pabesi, egy magas rangú tisztségviselő állított fel Thébában a Kr. e. 7 században. A szobor talapzatán elhelyezkedő felirat szerint Pabesi arra kéri a víziló istennőt, hogy védje meg Nitókris papnő vagyonát. Ami érdekes, az az, hogy szójátékkal kétféleképpen is megszólítja az istennőt:

„Ó Nagy, ó Nagy, ó Reret, ó Reret! Üdvözlét Neked, Nagy, Hatalmas, a Horizont úrnője! Véd meg az ő dolgait, harcolj a tulajdonáért!”⁵

Sokkal elterjedtebb volt azonban a bajoktól védelmező aspektusa. Hogy a hétköznapi emberek mit feltételeztek az istennőről és hogy mit vártak tőle, rendkívül jól szemlélteti egy Kr. e. 8 századból származó szobor, amely jelenleg a Musée du Louvre-ban található. Az istennő Reretnek, Thoérisznek, és végül Ipetnek nevezi magát, ebből is látszik, hogy a későkorban már mind a három név valójában egy istennőt takart.

„Én vagyok Reret, aki hangjával támad, pusztítva közeledik, felemeli hangját, üvöltést ad ki magából, de megmenti azt, aki az ő testéből származik.” (Kákosy L. fordítása)⁶

Thoériszt tehát egy igen harcos istennőnek tartották, és ilyesfajta védelmet vártak tőle a nők, különösen a várandós nők. Egyiptomban, mint általában mindenhol az ókori világban magas volt a nők szülés közbeni vagy azt követő elhalálózása ugyanúgy, mint a gyermekhalandóság. Ebből kifolyólag természetes volt, hogy istenekhez fordulnak

³ Sethe 1936, 111.

⁴ Pinch 2002, 142.

⁵ Verner 1969, 57. A „Horizont úrnője” megszólítás is jól mutatja, hogy ezen a feliraton az istennő úgy jelenik meg, mint az északi égbolt Víziló csillagképe, itt tehát egy másik aspektusa is megmutatkozik.

⁶ Kákosy 2005, 343.

segítségért, illetve védelemért annak érdekében, hogy a terhesség, majd a szülés rendben folyjon le. Különösen a későkorban vált általánossá, hogy a gyermeket váró nők Thoériszt ábrázoló amuletteket hordtak mágikus védelmet remélve tőlük. Sőt nemcsak magukon viselték őket, hanem jellemző volt az is, hogy az istennő alakjával díszített tárgyakkal vették körbe magukat: kozmetikai edényeket, tálakat, fésűket, sőt még bútorokat is díszíthetett Thoérisz.

Legfontosabb szerepe viszont a szülés elérkezésekor volt. Amikor már közeledett annak ideje, akkor külön kis épületet emeltek a várandós nő számára. A szülés ebben a kunyhóban zajlott le, téglákon, amelyeket az élet szimbólumainak is tekintettek. Sokak szerint Thot, a bölcsesség istene ezekre a téglákra írta fel az ember sorsát. Thoérisz még a vajúdas alatt is jelen volt, mégpedig egy varázskés formájában. A varázskés alapvető kelléke volt a szüléseknek, a Középbirodalom korától kezdve maradtak fenn erre utaló források és leletek. Ez a mágikus eszköz valójában nem egy szó szoros értelemben vett kés volt, hanem egy víziló agyarból készített, annak formáját követő ívelt tárgy, amelynek két oldalára általában

2. ábra Varázskés, Kr. e. 1750 körül (British Museum)

különböző alakokat és feliratokat karcoltak. Ezen alakok között Thoérisz mindig helyet kapott ugyanúgy, ahogy azok a veszélyes állatok, amelyeket saját alakja is ötvöz, vagyis a víziló, a krokodil és az oroszlán. A finoman kimunkált varázskések és a precízen kidolgozott karcolatok is az egyiptomiaknak azt a nézetét erősítik meg, hogy mennyire fontosnak tartották a szülő nő védelmét. Ezzel a késsel

a vajúdos nő köré egy mágikus kört rajzoltak a földön, biztosítva ezzel azt, hogy a késen szereplő Thoérisz a többi védőistennel és a veszélyes állatokkal együtt távol tartsa a gonosz erőket, hogy azok véletlenül se lépjenek be a szülő nő és annak gyermeke aurájába. Természetesen az sem véletlen, hogy magát a kést vízilóagyarból készítették. Nemcsak azért tettek így, mert ennek az állatnak az agyara volt alkalmas egy ilyen tárgy előállítására, hanem azért is, hogy így is növeljék a kés mágikus erejét.

További érdekesség, hogy Thoérisz nemcsak Egyiptomban bizonyult népszerűnek, hanem a kereskedelmi kapcsolatoknak, főleg az egyiptomi export amuletteknek köszönhetően eljutott a Mediterráneum más területeire is, így például a levantei térségbe és Krétára is, ahol beleépült a minószi kultúrába és átalakult egyfajta védelmező géniusszá. Fennmaradtak különböző pecsétlenyomatok, amelyeken egyértelműen felismerhető az istennő alakja. Még ha funkciója nem is maradt feltétlenül az eredeti, jól látszik, hogy furcsa alakja felkeltette más népek érdeklődését is. A legtöbb Thoériszhez kapcsolódó régészeti lelet egyértelműen a késői korból és a görög-római korból került elő. Ekkor valószínűleg már teljesen általánosnak számított jelenléte az otthoni tárgyakon és amuletteken, és feltételezhetően kis házi szentélyek is készültek számára. Az istennő tehát nemcsak megtartotta, hanem növelte népszerűségét az idők folyamán, és mindvégig meg tudta tartani az emberekhez közel álló természetét.

Irodalom:

KÁKOSY, L.: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest, 2005, 343-344.

PINCH, G.: *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt*. New York, 2002, 142-144.

PINCH, G.: *Magic in Ancient Egypt*. London, 1994, 39.

SETHE, K., *Übersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten II*, Glückstadt/Hamburg, 1936, 111.

VERNER, M., „Statue of Tweret (Cairo Museum no. 39145) Dedicated by Pabesi and Several Remarks on the Role of the Hippopotamus Goddess.” in *ZÄS* 96 (1969) 52- 63.